УДК 598.2 + 591.9 (477.44)

КОЛОНІАЛЬНІ ЧАПЛЕВІ (*ARDEIDAE*) ВІННИЦЬКОГО ПОБУЖЖЯ

О.А. Матвійчук, В.В. Серебряков *

Вінницький державний педагогічний університет

ім. Михайла Коцюбинського

****Київський національний університет ім. Тараса Шевченко***

В результате полевых исследований 2000–2007 годов на территории Винницкого Побужья нами было выявлено гнездование 5-ти видов колониальных цапель: *Egretta garzetta, Egretta alba, Ardea cinerea, Ardea purpurea* и *Nycticorax nycticorax* в 4 поливидовых и 5 моновидовых колониях. Главными угрозами целостности данных колониальных поселений являются фактор беспокойства птиц со стороны пользователей угодий, выжигание тростника на момент строительства гнезд, рекреация, браконьерство. Для сохранения видового разнообразия и обилия колониальных цапель Винниччины необходимо усилить контроль над использованием угодий в ходе репродуктивного периода, минимизировать уровень антропогенной нагрузки на эти территории, колониальным поселениям предоставить статус объектов заповедного фонда.

Винницкое Побужье, цаплевые, большая белая цапля, малая белая цапля, серая цапля, рыжая цапля, кваква, поливидовая колония, моновидовая колония

ВСТУП

Рівнинний характер річки Південний Буг та її приток у межах Вінницької області в поєднанні із значною кількістю стоячих, або малопроточних водойм створюють сприятливі умови для гніздування багатьох колоніальних представників родини Чаплеві (*Ardeidae*). В літературі практично відсутні дані про сучасний видовий склад і поширення колоніальних чапель у межах Вінницької області. Тому метою дослідження було з'ясувати видову структуру популяції колоніальних чапель, а також виявити місця їх гніздування і головні загрози для поселень у межах регіону.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У 2000–2007 рр. нами вивчався видовий склад чапель і місцезнаходження їх колоніальних поселень на території Вінницького Побужжя. Інвентаризація видового складу і виявлення місцезнаходження колоній чаплевих регіону здійснювалась шляхом аналізу літературних джерел, власних спостережень, а також шляхом опитування місцевих мешканців, у першу чергу мисливців, рибалок, працівників рибних господарств.

Чисельність птахів у доступних для спостереження поселеннях з'ясовували шляхом абсолютного підрахунку зайнятих гнізд. Чисельність чапель у колоніях, розміщених у очеретяно-рогозових масивах визначалась приблизно. У ході обстеження поселень виявляли несприятливі для гніздування птахів чинники.

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Сьогодні у межах Вінницького Побужжя виявлене гніздування в межах Вінницького Побужжя 5-ти видів колоніальних чапель: чепури малої *Egretta garzetta* (Linnaeus, 1766), чепури великої *Egretta alba* (Linnaeus, 1758), чаплі сірої *Ardea cinerea* (Linnaeus, 1758), чаплі рудої *Ardea purpurea* (Linnaeus, 1766) та квака *Nycticorax nycticorax* (Linnaeus, 1758). Усі зазначені представники родини помічені на гніздуванні у 4-ьох полівидових та 5-ти моновидових колоніях у Барському, Вінницькому, Гайсинському, Жмеринському, Літинському та Хмільницькому районах Вінницької області. Лише три з них знаходиться на території об'єктів природо-заповідного фонду.

Відзначимо, що у порівнянні з даними фауністичних оглядів початку XX століття [1, 4, 5], для деяких видів наразі змінились характер перебування на території та характеристика чисельності. Так, чепура велика та квак вважались рідкісними залітними птахами [1, 5], а чепура мала не згадувалась у зведеннях взагалі. У 80-х рр. минулого століття було помічене регулярне перебування малої та великої чепур на ставах Микулинецького орнітологічного заказника [3].

Найбільше за кількістю видів поселення чапель розташоване на ставу поблизу с. Микулинці Літинського району. Водойма використовується Літинським рибцехом і входить до складу зоологічного заказника загальнодержавного значення «Згарський». Станом на 12.06.2007 р. у даній колонії нараховано 16 пар чаплі сірої, до 10 пар чаплі рудої, близько 20 пар чепури великої і 18 пар квака. Чапля сіра і квак розташували свої гнізда на висотах від 0,6 до 2 м над рівнем води у кронах верб, що ростуть під лівим берегом ставу. Колонія примикає до поселення баклана великого *Phalacrocorax carbo* (Linnaeus, 1758), чисельністю у 200–250 пар. Кількість гніздових пар чаплі рудої та чепури великої можливо оцінити лише приблизно, оскільки вони локалізовані у малодоступних очеретяно-рогозових масивах. Передбачається можливість вживання заходів з боку користувачів

водойми спрямованих на зменшення чисельності баклана великого, які можуть негативно вплинути на цілісність колоніального поселення чапель.

Поблизу с. Гармаки Барського району нами виявлена інша полівидова колонія чапель. Гнізда розміщуються на вербах та заломах очерету напівзатопленого острівця у центральній частині ставу. У 2006 р. тут було нараховані 12 пар чаплі сірої, 4 пари чаплі рудої, 15 пар квака і до 6-ти пар чепури малої. Дана водойма входить до каскаду ставів, що використовуються Барським рибокомбінатом, тому існує низка чинників, які можуть негативно впливати на гніздуючих птахів. Це, зокрема, фактор турбування з боку працівників рибцеху, браконьєрів, рибоохорони, які використовують плавзасоби з двигунами у репродуктивний період. На нашу думку, необхідним є заповідання даної території та обмеження відвідування її людиною під час гніздування птахів.

Змішана колонія чаплі сірої (18 пар), чаплі рудої (6 пар) та чепури великої (8 пар) виявлена нами поблизу с. Іванів Калинівського району. Гнізда птахів займають суміжні ділянки у суцільному очеретяно-рогозовому комплексі, утвореному на місці покинутого ставу рибогосподарського призначення у долині р. Постолова. Було виявлено низку факторів, дія яких створює загрозу для існування колонії. Серед них такі як розлякування птахів спричинене браконьєрством, а також випалювання очерету на момент будівництва гнізд. Тому на сьогодні нами розпочато роботи по підготовці наукового обґрунтування для створення на цій території орнітологічного заказника.

Ще одна виявлена полівидова колонія чаплі сірої (8 пар) та чаплі рудої (2 пари) знаходиться поблизу с. Петрик Літинського району. Птахи займають групу верб на напівзатопленому острівці центральної частини ставу. За період досліджень помічена тенденція до скорочення чисельності гніздуючих птахів. Так, у 2000 р. тут нараховувалось 17 пар сірої і 5 пар рудої чапель, у 2002 р. відповідно 13 і 4 пари, у 2004 р. – 10 і 3 пари. Серед причин скорочення чисельності перш за все варто відзначити антропогенний чинник – дана водойма інтенсивно використовується для полювання і риболовлі спілкою військових мисливців і рибалок. Крім того, зменшується кількість зручних для гніздування місць – площа острова зменшується внаслідок розмивання його берегів, дерева, крони яких використовуються птахами, поступово руйнуються.

У межах загальнозоологічного заказника „Буго-Деснянський” розміщується колонія чаплі сірої. Гнізда розташовані у верхньому ярусі вільхового масиву долини р. Десна. Наразі простежується тенденція до зменшення колонії: у 1967 р. чисельність чаплі сірої тут становила 74 пари, у 1979 р. – 196 пар [2], у 2000 р. – 61 пара, а у 2006 р – 43 пари.

Зниження кількості гніздових пар чаплі сірої помічене нами і на території іншого природоохоронного об’єкту – зоологічного заказника місцевого значення «Сандрацький», що у Хмільницькому районі. Колонія, розміщена у рогозово-очеретяних масивах розширеної ділянки р. Південний Буг, упродовж останніх семи років скоротилась майже утричі – у 2000 р. нараховувалось 21–23 пари, у 2007 р. – 7–9 пар. Головною причиною варто вважати надмірне антропогенне навантаження, а саме рибальство і особливо браконьєрство. У цьому ж районі на заболоченій ділянці р. Хвоса поблизу с. Івча виявлена невелика колонія чаплі сірої, чисельністю до 10 пар. Гнізда розміщуються розрізнено на заломах очерету. Як і у інших стаціях, представлених очеретяно-рогозовими масивами, лімітуючими факторами є рибальство, браконьєрство та випалювання очерету.

У 2007 р. нами були виявлені ще два поселення чаплі сірої – у лісовому масиві поблизу с. Степашки Гайсинського району та на ставу поблизу с. Токарівка Жмеринського району. 67 гнізд першої колонії були розміщені у верхніх частинах крон дуба і сосни. Більшість оглянутих гнізд відзначались значними розмірами, висотою та щільністю будови. Чисельність чапель у Токарівській колонії оцінена нами у 60–65 пар. Птахи займали верхній і середній яруси крон вільхи сірої. Оскільки колонія сконцентрована на невеликій групі дерев, відстань між окремими гніздами становила не більше 40 см.

Варто відзначити, що обидва поселення знаходяться у безпосередній близькості від об’єктів, які інтенсивно використовуються людиною (база відпочинку і тваринницька ферма). Проте нами не було помічено жодних очевидних загроз для птахів.

ВИСНОВКИ

1. За результатами польових досліджень 2000–2007 рр. у межах Вінницького Побужжя було виявлене гніздування 5 видів колоніальних чапель: чепури малої *Egretta garzetta* (L.), чепури великої *E. alba* (L.), чаплі сірої *Ardea cinerea* (L.), чаплі рудої *A. purpurea* (L.) та квака *Nycticorax nycticorax* (L.).

2. У порівнянні з даними початку XX ст., у фауні регіону з'явилась чепура мала, а чепура велика і квак, які раніше вважались рідкісними залітними видами, сьогодні гніздують на території Вінницької області.
3. Для трьох колоній, локалізованих у межах об'єктів природо-заповідного фонду, виявлена тенденція до зменшення кількості гніздових пар.
4. Головні загрози для поселень чапель на Вінниччині спричинює антропогенний фактор, що знаходить свій прояв у розлякуванні птахів і випалюванні масивів очерету в репродуктивний період, браконьєрстві, нерегламентованому рибальстві та рекреації.
5. З метою збереження видового різноманіття і кількісного багатства колоніальних чапель Вінниччини необхідно посилити контроль за діяльністю користувачів угідь упродовж репродуктивного періоду, звести до мінімуму антропогенний тиск на ці території. Заповідати території, зайняті колоніальними поселеннями, які ще не мають статусу об'єктів природо-заповідного фонду, чітко визначити режим їх господарського використання у відповідності до особливостей гніздової біології чапель. Крім того, необхідними є подальші дослідження, спрямовані на виявлення інших колоній чапель регіону, моніторинг чисельності цих птахів, а також з'ясування характеру і послаблення антропогенного тиску на дані поселення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Герхнер В.Ю. Матеріяли до вивчення птахів Поділля // Труди Фізично-Математичного Відділу, Т.VI, Вип. 3. – Київ, 1928. – С. 151–192.*
2. *Копеин К.И., Яремченко О.А., Подласая А.И., Вобленко А.С. Антропогенное влияние на гнездование серой цапли в лесостепной зоне Украины / Научные основы обследования колониальных гнездовий околоводных птиц. – М.: Наука, 1981. – С. 58–60.*
3. *Любущенко С.Ю. Колоніальні навколоводні птахи Вінницької області та їх охорона // Тези доповідей VII Вінницької обласної краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1989. – С. 50–51.*
4. *Портенко Л.А. Очерк фауны птиц Подольской губернии // Бюл. Моск. о-ва испыт. природы. Секция биологов №XXXVII. – 1928. – Ч. I. – С. 92–198.*
5. *Храневич В. Нарис фавни Поділля. Ч.1. Ссавці та птахи. – Вінниця: Вінницька філія Всенародної бібліотеки України при всеукраїнській Академії Наук. Кабінет виучування Поділля, 1925 р. – 122 с.*

THE COLONIAL HERONS (ARDEIDAE) OF VINNYTSIA POBUZHZHIA

A.A. Matviychuk, V.V. Serebryakov

The results of our field research which took place at the period trough 2000 – 2007 years at the territory of Vinnytsia Pobuzhzhia show the existence of nesting of 5 species of colonial herons: *Egretta garzetta*, *Egretta alba*, *Ardea cinerea*, *Ardea purpurea*, *Nycticorax nycticorax* in 4 polyspecies and 5 monospecies colonies. In order to preserve the species diversity and quantitative richness of colonial herons in Vinnychchyna it is necessary to strengthen the supervision over the usage of the fields during the period of reproduction, to minimize the human-factor pressure on this territory, to give to colonial settlements the status of the objects belonging to a reserved fund.

УДК: 598. 2 + 591. 9 (477. 44)

Матвійчук О.А., Серебряков В.В. Колоніальні Чаплеві *Ardeidae* Вінницького Побужжя // Питання біоіндикації та екології. – Запоріжжя: ЗНУ, 2008. – Вип. 13, № 1. – С. 109–114.

За результатами польових досліджень 2000–2007 років на території Вінницького Побужжя нами було виявлене гніздування 5-ти видів колоніальних чапель: *Egretta garzetta, Egretta alba, Ardea cinerea, Ardea purpurea* та *Nycticorax nycticorax* у 4 полівидових та 5 моновидових колоніях. Головними загрозами цілісності даних колоніальних поселень є фактор турбування та розлякування птахів з боку користувачів угідь, випалювання очерету на момент будівництва гнізд, рекреація, браконьєрство. Для збереження видового різноманіття і кількісного багатства колоніальних чапель Вінниччини необхідно посилити контроль за використанням угідь упродовж репродуктивного періоду, мінімізувати антропогенний тиск на ці території, надати колоніальним поселенням статусу об’єктів заповідного фонду.

Бібл. 5